

Геният 10-СЕРИЕН ФИЛМ, ВСЯКА НЕДЕЛЯ ОТ 21,55 Ч ПО NATIONAL GEOGRAPHIC

ШОТЛАНДСКИТЕ
РИДОВЕ

ПРОТИВОРЕЧИВИЯТ
ФАРАОН ЕХНАТОН

ЕТНОГРАФСКИ
МУЗЕЙ СОФИЯ

NATIONAL
GEOGRAPHIC

БЪЛГАРИЯ

ГЕНИЯТ

Защо някои хора
са много по-умни
от останалите?

МАЙ 2017 г.

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

СЪДЪРЖАНИЕ

МАЙ 2017 Г. • БР. 5 (139) • ОФИЦИАЛНО ИЗДАНИЕ НА НАЦИОНАЛНОТО ГЕОГРАФСКО ДРУЖЕСТВО

РУБРИКИ

ОБРАЗИ

Вашата снимка

ГЛОБУС

3D менажерия, индекс за градска устойчивост, изба в морето

ДНЕВНИК НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛЯ

Октобот

ПЪРВИЧНИ ИНСТИНКТИ

Доброволни рога носци

БОГАТСТВОТА НА БЪЛГАРИЯ

Стобски пирамиди

НАПРЕД

Галапагоските острови

На корицата

Не знаем какво точно издига гениалните хора над останалите, но науката ни предлага някои отговори. Отляво надясно: I рег: Лудвиг ван Бетовен, Мария Кюри, Галилео Галилей; II рег: Волфганг Амадеус Моцарт, Албърт Айнщайн, Кирил и Методий; III рег: Николай Коперник, Конфуций, Хуана Инес де ла Крус
Снимки: Getty Images

СТАТИИ

26 | НАЦИОНАЛНИЯТ ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ В СОФИЯ

Съхранява хиляди свидетелства за бита, вярванията и артистичния дух на българите през вековете. Красотата на тези лафти е само част от посланието, което подобни съкровища отправят към днешния човек.

Текст: Любомир Кюмюрджиев Снимки: Красимир Антонов

34 | КОИ ХОРА СА ГЕНИИ?

Учените изследват защо някои умове са толкова изключителни, че променят света.

Текст: Кладия Калб
Снимки: Паоло Угс

84 | ЕДИНЕН ПРОТЕСТ

Борбата срещу нефтопровода в Северна Дакота въодушеви коренните народи за нова акция.

Текст: Сол Елбайн
Снимки: Ерика Ларсън

60 | ЧИИ СА ТЕЗИ РИДОВЕ?

Бъгещето на типичния шотландски пейзаж тъне в спорове относно класи, култура и природа.

Текст: Кати Нюман
Снимки: Джим Ричардсън

90 | ЕХНАТОН

Бащата на Тутанкамон е останал в историята като първия египетски революционер.

Текст: Питър Хесълър
Снимки: Рена Ефенди

ГОБРАЗИ

Магазаскар

Облак гладни мигриращи скакалци върхлита дърво край националния парк „Исало“. Подобни рояци – следствие от обилния дъждовен сезон, когато популацията на насекомите грастично се увеличава – се появяват веднъж или два пъти на десетилетие.

СНИМКА: ИНГО АРТ

Национален етнографски

Текст: Любомир Кюмюрджиев

Снимки: Красимир Андонов

В колекциите на Националния етнографски музей се съхраняват над 55 000 предмети от материалната култура на българите от сегашните територии на страната и от Македония, Западните покрайнини, Северна Добруджа, Банат, Бесарабия. Музейният фонд е обособен в 13 различни колекции, като „Керамика“, „Накити“, „Българско народно облекло“, „Медникарство“, „Ковано желязо“ и др. Самобитните български шевици са представени от везани поли, ризи, дантели и плетива, а поминъкът на дедите ни – от рала, сърпове, съдове и инструменти за преработка на мляко. Оръдията на женския труд, заедно с иконостаси, църковни двери, лъжици, столчета и свещници са отделени в колекцията „Дърворезба. Домашни занаяти и покъщнина“. Тъканиците заемат две колекции: „Дребни“ – престилки, пояси, торби, губери – и „Едри“, където се пазят прочутите чипровски, котленски и други килими. Интересна е и колекцията „Обичаи и обреден реквизит“, в която са представени предмети, свързани с вярванията, лечебните и магически практики на българите от миналото: обредни хлябове, кукерски маски, сурвачки, амулети. Националният етнографски музей разполага и с колекция „Чуждестранно изкуство“, съхраняваща образци от други европейски култури, както и от Африка, Азия и Южна Америка.

ИСТОРИЯТА НА ЕТНОГРАФСКИЯ МУЗЕЙ в София ни отвежда към далечната 1892 г., когато в столицата на новоосвободена България е

музей – София

Богато украсена висулка от женски накит за глава (косичник) от XIX в. – част от колекцията „Накити“ на Националния етнографски музей – София.

на нашата част от сградата не е правен от 1954 г. – споделя Ангелов. – Всъщност тя не е наша; води се собственост на МС. Музеят е само неин ползвател.“

Именно с акт на МС от 1968 г. Етнографският музей в София е обявен за национален. Той обаче не става собственик на импозантната сграда, в която е настанен – съответно не може да извършва ремонти по нея и е ограничен в кандидатстването за средства по европейски и национални програми. „При теч от покрива, досадно чест проблем при нас, се пишат писма до БАН, МС и Министерство на културата, защото сградата е културно богатство – дава пример Ангел Ангелов. – Понякога един от тези титуляри е готов да плати част от сумата за ремонт, но няма кой да даде другата част.“ Ангелов и колегите му са чували, че не е изключено МС да си вземе двореца, за да го превърне в своя представителна сграда за официални приеми и други подобни събития. Завеждащият отдел „Фондове“ не вижда нищо нередно в това, стига на Националния етнографски музей да бъде предоставена друга сграда на подходящо място, с нужната площ, адекватни вътрешни разпределения и т.н. „НХГ си има „Квадрат 500“ – отбелязва Ангелов. – Ние все още нямаме нищо – дори и някакво по-конкретно обещание.“ Питам го какво е станало с теча от покрива. „Още чакаме отговор.“

НЕ ЛИПСВАТ ОБАЧЕ и добри новини. През 2015 г. на Националния етнографски музей са дадени нови фондохранилища в сградата на БАН. Там условията за съхраняване на предметите са несравнимо по-добри, отколкото в двореца. „Преместването започна през 2015 г. и продължи през 2016 г.“ – разказва Десислава Попова, която 18 години работи като реставратор в музея. Тук хранилищата имат климатични системи, следи се и влажността на въздуха. Предметите са подредени така, че всяка амортизация да е ограничена до ми-

нимум. „В двореца обаче останаха накити, дърворезба, домашна уредба, медникарство – изброява Попова. – Някои ракли са в лошо състояние; надявам се скоро да бъдат преместени, за да можем да ги реставрираме.“

Колежката ѝ Гергана Байкушева е започнала работа в музея само преди година. Двете следят в какво състояние се намират експонатите и работят по превенцията на проблеми като влага, молци, плесени. В края на всеки месец се извършва дезинфекция на отделните фондохранилища, а веднъж годишно цялата сграда се затваря за 20 дни и се предприема специално обзаване.

По щат музея има само две места за реставратори. Попова и Байкушева работят с предмети от разнороден материал и предназначение – почистват старинни пафти, подшиват богато избродирана женска дреха... Завършили са реставрацията в НХА, макар и по различно време. Гергана е специализирала в Англия.

И двете са отлично подготвени и силно мотивирани. „Смея да твърдя, че работим не по-малко качествено от колегите в чужбина – казва Гергана Байкушева, – но ни липсва оборудване. Дано в обозримо бъдеще такава ни бъде доставено, защото е от жизнено значение за съхраняването и поддържането на огромен брой богатства на старата българска култура!“ Само предметите в колекция „Грънчарство“ са 5200. Тези от „Домашни занаяти и покъщнина“ са 3100. Общо шевиците са около 5000, колкото са и златарските произведения, а килимите са 1000. Фондовият хранител Радостина Иванова, която отговаря за традиционните облекла, съобщава, че те са над 25 000. „Всъщност оборудването е абсолютно належащо! – подчертава Гергана Байкушева. – Тук има хиляди експонати, които трябва да привеждаме в експозиционен вид – както преди всяка изложба, така и когато прегледите ни установят, че има предмети в аварийно състояние. При това към всеки предмет се подхожда индивидуално!“

Колекцията „Българско народно облекло“ е най-богатата в музея – съдържа над 25 000 старинни одежди и аксесоари.

Женски сватбен костюм от Ловешко, XIX в. – част от изложбата, посветена на живота и делото на първия директор на Етнографския музей в София Димитър Маринов.

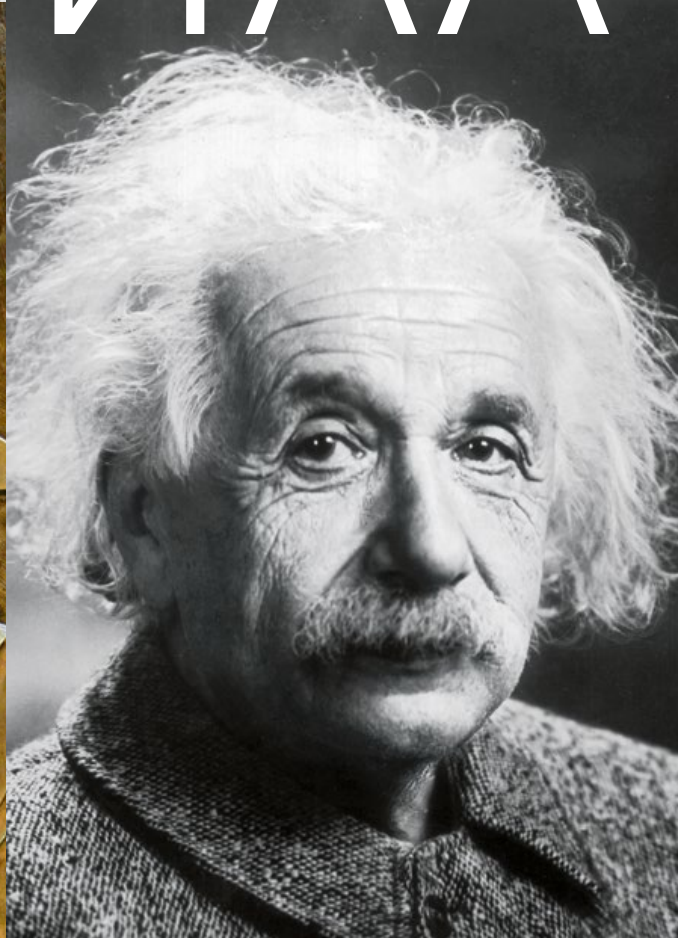

Украсена с пендари и апликации престилка от Плевенско, втората половина на XIX в.
Лидия Раева (долу) от Софийската задруга на майсторите, която е и пазител в музея, преподава традиционно тъкане на деца по време на участието на ИЕФЕМ-БАН на изложението „Стройко 2017“.

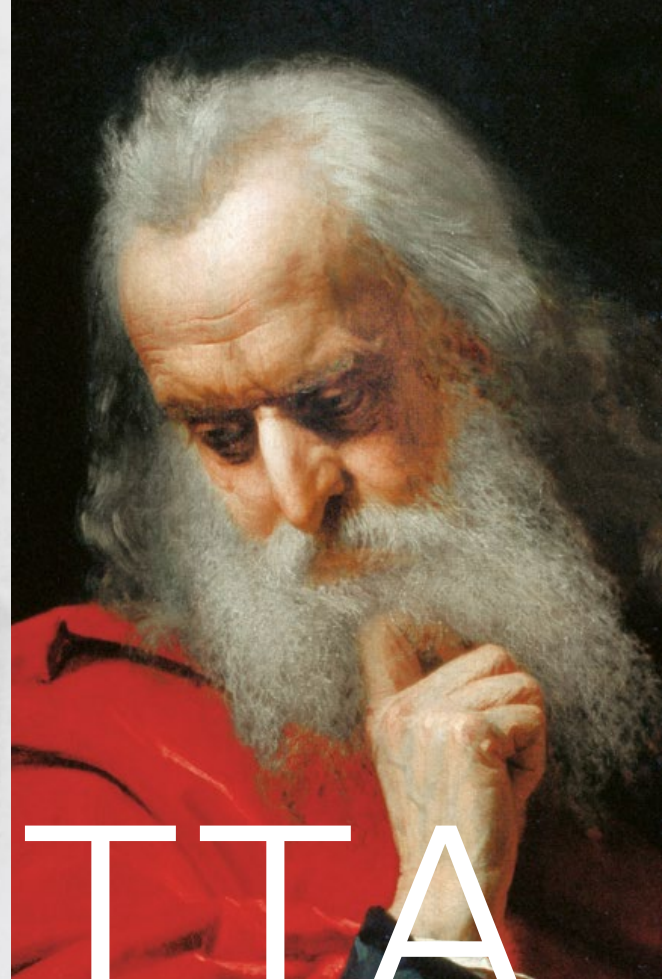

ГЕНИАЛ

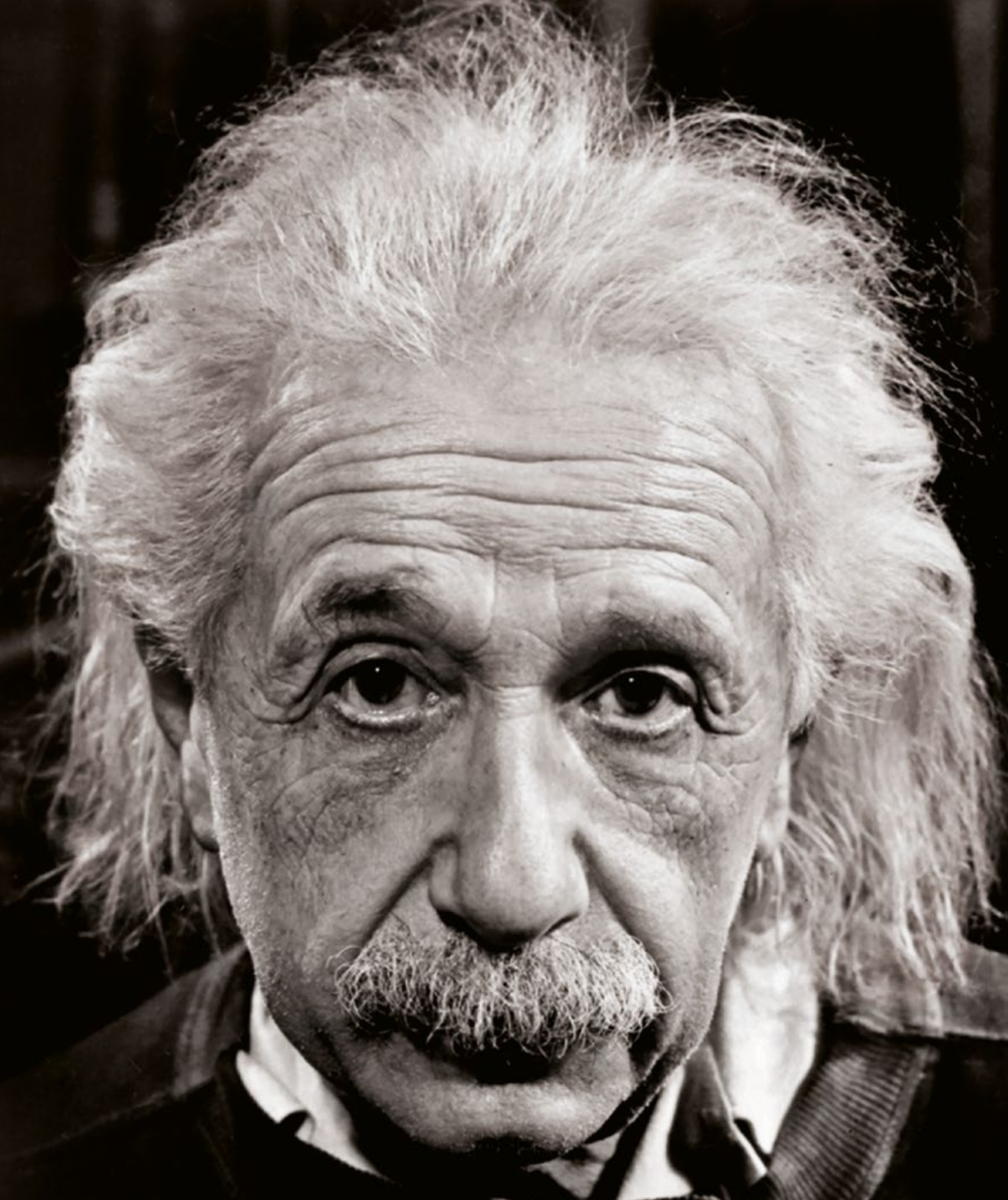
ГОРЕН РЕД, ОТЛЯВО НАДЯСНО: СОР (СЕСТРА) ХУАНА ИНЕС ДЕ
ЛА КРУС; ИБН АЛ-ХАЙТАМ (АЛХАЗЕН); ШРИНИВАСА
РАМАНУДЖАН; ГАЛИЛЕО ГАЛИЛЕЙ. ДОЛУ: КОНФУЦИЙ;
АЛБЪРТ АЙНЩАЙН; МАЙЛС ДЕЙВИС; РОЗАЛИНД ФРАНКЛИН

НОСТТА

Някои умове са толкова изключителни, че променят света. Не знаем какво точно издига тези необикновени хора над останалите, но науката ни предлага някои отговори.

Албърт Айнщайн е самото въплъщение на гения, което е довело до траен интерес към неговия мозък. През 1951 г. били записани мозъчните вълни на физика; след смъртта му през 1955 г. един патолог изготвил и оцветил микроскопски препарати от мозъка му върху предметни стъкла. Много от тези препарати (вдясно) се намират в Националния музей на здравето и медицината в Силвър Спринг, Мериленд, САЩ.

ТЕКСТ: КЛАДИЯ КАЛБ
СНИМКИ: ПАОЛО УДС

Музееят „Мютер“ във Филаделфия съхранява редица необикновени медицински образци. На долното ниво срасналите черни дробове на сямските близнаци от XIX в. Чан и Ен плават в стъклен съд. Наблизо посетителите могат да видят ръце, подути от подагра, камъни от човешки пикочен мехур и бедрена кост от войник, участвал в Гражданската война, в която все още стои забит куршумът, който го е ранил. Но близо до входа има един експонат, който предизвиква несравнимото възхищение на посетителите – малка дървена кутия, съдържаща 46 микроскопски препарата, всеки от които представлява тънко парче от мозъка на Албърт Айнщайн. Тези остатъци от мозъчна тъкан са хипнотизиращи, въпреки че – или може би именно защото – разкриват твърде малко за възхваляваните умствени способности на физика. Други колекции в музея показват болести или уродливости – резултати от нещо, което се е объркало. Но мозъкът на Айнщайн представлява потенциалът, способностите на един изключителен ум, на един гений да се изстреля напред, изпреварвайки всеки друг.

В развоя на човешката история някои редки индивиди са се откроявали с огромния си принос в някаква област. Придворната дама Мурасаки заради литературната си изобретателност. Микеланджело заради майсторските си творби. Мария Кюри заради научната си проникателност. „Геният – пише немският философ Артур Шопенхауер – осветява епохата си като комета сред орбитите на планетите.“ Да вземем например приноса на Айнщайн към физиката. Без други инструменти на

разположение освен силата на собствените си мисли, той предсказал в своята Обща теория на относителността, че ускоряването на масивни тела – например черни дупки в орбита една около друга – би създавало вълни в тъканта на пространствено-времевия континуум. Нужни били сто години, огромни изчислителни мощности и изключително сложна технология, за да се докаже със сигурност, че той е бил прав, като физическото засичане на такива гравитационни вълни бе потвърдено преди по-малко от две години.

Изумителната продуктивност е определяща характеристика на genialността. Скици с въглен покриват стените на някога скрита стая под параклиса на Медичите във Флоренция, където Микеланджело се крил в продължение на три месеца през 1530 г., след като не се подчинил на патроните си. Рисунките включват скица на седнала фигура (вдясно), която се намира върху гробница от параклиса над нея.

обвързана с присъдата на историята, за да бъде установена лесно. И изисква максималното изражение на твърде много качества да бъде синтезирано по прост начин в най-високата точка на една човешка скала. Вместо това можем да се опитаме да я разберем, като разкрием сложните и взаимосвързани качества – сред тях интелигентност, креативност, упорство и най-обикновен късмет, – които се преплитат, за да създадат личност, способна да промени света.

ИНТЕЛИГЕНТНОСТТА ЧЕСТО е била смятана за универсално мерило за гениалност – измеримо качество, което генерира изумителни постижения. Психологът от Станфордския университет Люис Търман, който участвал в създаването на първия тест за интелигентност, вярвал, че тест, който регистрира интелигентността, би могъл да разкрие и гениалността. През 20-те години на ХХ в. той започнал да следи над 1500 ученици от Калифорния с коефициент на интелигентност най-често над 140 – праг, който той приемал като „полугений или гений“, за да види как се справят в живота и как се развиват в сравнение с други деца. Търман и сътрудниците му проследявали участниците в продължение на целия им живот и отбелязвали успехите им в серия от доклади – *Genetic Studies of Genius*. Групата включвала членове на Националната академия на науките, политици, лекари, професори и музиканти. Четиридесет години след началото на проучването изследователите документирали хилядите академични доклади и книги, които участниците публикували, както и броя на регистрираните от тях патенти (350) и написаните разкази (около 400).

Но Търман и колегите му щели да установят, че огромната интелигентност сама по себе си не е гаранция за огромни постижения. Част от участниците в проучването не се справили добре в живота въпреки необикновено високия си коефициент на интелигентност. Като начало няколко десетки отпаднали от колежанското си образование. Други, които били тествани за проучването, но коефициентът им

на интелигентност не бил достатъчно висок, за да участват в него, пораснали и се превърнали в имена в своята област. Подобно подценяване има и precedent – Чарлс Дарвин си спомня, че бил смятан за „съвсем обикновено момче, доста под средния стандарт за интелигентност“. Като възрастен той разгадал мистериата на това как е възникнало удивителното разнообразие на живота.

Научни пробиви като Дарвиновата теория на еволюцията чрез естествен отбор биха били невъзможни без креативност – елемент

Стивън Уилтшър, британски художник с аутизъм, създава точна панорама на Мексико Сити, след като наблюдавал града един следобед и рисува пет дни. Уникалните връзки между дясното и лявото полукълбо позволяват на хора като Уилтшър да имат достъп до резервите си от креативност.

на гениалността, който Търман не можел да измери. Креативният процес, казва Рекс Юнг, невролог в Университета в Ню Мексико, разчита на динамичното взаимодействие между невронните мрежи, които функционират в синхрон и извличат ресурси от различни части на мозъка едновременно – както от дясното, така и от лявото полукълбо, и особено от области в префронталната мозъчна кора. Едната от тези мрежи се грижи за способността ни да реагираме на външни изисквания – действия, които трябва да извършим, като

например да отидем на работа и да си плащаме данъците – и се намира предимно в по-външните мозъчни области. Другата култивира вътрешните мисловни процеси, включително бляновете и въображението, и се простира предимно в средната област на мозъка.

Джазовата импровизация предоставя убедителен пример за това как си взаимодействат невронните мрежи по време на творческия процес. Чарлс Лим, специалист по слуха и ушен хирург в Калифорнийския университет в Сан Франсиско, е създава клавиатура, която

Интелигентните умове винаги са се стичали към центрове на креативността като Силициевата долина, където Уънджао Лиен, изследовател към *Vicarious*, компания за изкуствен интелект, учи робот как да разпознава и да борави с предмети. Целта на компанията е да разработи програми, които имитират способностите на мозъка да вижда, да използва езика и да контролира движенията.

Чии са тези ридове?

Бъдещето на типичния шотландски пейзаж тъне в спорове относно класи, култура и природа

Пиреновите ридове като тези на гледката от връх Сгор Туа в Северозападна Шотландия представляват минималистичен и меланхоличен пейзаж от открит ландшафт с ниска растителност. Под повърхността на тези обгрижвани пространства се крият раздори – относно собствеността, опазването и управлението на земята.

Символ на ридовете е пиренът – вечнозелено растение, което цъфти в разцветки на розовото, бялото и лилавото. Този склон се спуска към р. Дий в имението „Мар Лодж“ в Абърдийншър. Днес то е собственост на Националния тръст за Шотландия и тук е в ход програма за възстановяване на горите.

Текст: Кати Нюман

Снимки: Джим Ричардсън

Точно в 6 часа вечерта на 30 юли 2015 г. в Кингъси, Шотландия, Джордж Пайри – агент на холандския предприемач Ерик Хеерема – придоби имението „Бейлввил“ от предишния му собственик Алан Макферсън-Флечър. В резултат от сделката на стойност около 5 млн. лири имотът от 2800 ха – заедно с датиращата от XVIII в. господарска къща от сив камък, проектирана от Робърт Адам, нагънатите ридове, обрасли с пирен, петкилометровия бряг покрай р. Спей и домашния призрак Сара – вече не беше част от семейната история, обхващаща 225 години.

„Животът тук беше страхотен, но си беше време“ – каза по-късно Макферсън-Флечър, докато отпиваше от уискито си в ремонтираната арендаторска къща в покрайнините на имението, която запазил за себе си и своята съпруга Марджъри. Макферсън-Флечър – топъл и сърдечен белокоп мъж – звучеше облекчен.

Бил на 65, готов да се оттегли. Децата му – „мъдро“, по думите на Макферсън-Флечър – не желаели да се нагърбят след него. Разходите по поддръжката уморявали сърцето и изправвали портфейла. „Най-бързият начин да загубиш пари – пошегува се той – е да имаш имение в Шотландия.“ Освен това

От Втората световна война Шотландия е загубила над 25% от пиреновите ридове, но дали това е повод за тревога – зависи от гледната точка.

шотландският парламент се канеше да прокара поземлена реформа, която заплашва да направи притежанието на подобни имения още по-скъпо и трудно – план, дължащ се отчасти на отдавнашното класово напрежение и споровете относно бъдещето на пиреновите ридове, емблематичния шотландски пейзаж.

В очакване на новите си стопани къщата била оголена до подовете от твърдо дърво и ламперията по стените. Смъкнали портретите на прадедите; опразнили скриновете от жакетите, бричовите, шапките и жилетките от туид. Окачените по стените трофейни глави със стъклени очи (елени, газели, два кафърски бивола, дивечови птици) отишли на склад, както и махагоновата маса, сребърните похлупаци за ястия и разклонените свещници.

„Бейлъвил“ нямало да се превърне в ловно имение – изконно британска институция, където клиентите плащат луди пари да скитат по ридовете, за да дебнат благородни елени, да стрелят по яребици и да ловят съомга, – а в семейна резиденция. Според съпругата на купувача Хана Хеерема господарската къща щяла да бъде място, „където децата да си прекарват времето“. (Миналия май собствениците внесоха искане, към момента без отговор, да превърнат стопанските сгради в посетителски център с кафене, помещения за събития и паркинг с около 140 места за коли

и автобуси. Околните общности, неприятно изненадани от този завой към комерсиално-то и загрижени за пагубните последици за техните села, възразиха.)

„БЕЙЛЪВИЛ“ СЕ НАМИРА в Шотландските планини, приклучено между р. Спей и планината Моуналиа. От всичките 2800 ха в имението 2400 са ридове – уникален пейзаж, шибан от същите бурни пориви на икономически, социални и политически промени, които тласнали имота в ръцете на чуждестранен купувач. (При срива на лирата след решението на Великобритания да напусне Европейския съюз придобиването на шотландски имения от външни капитали вероятно ще се ускори. Международни купувачи отмъкнали половината от 16-те имения за продан през 2015 и 2016 г.)

Шотландските ридове (англ. *moor*) представляват пейзаж с ниски храсталаци и треви, брулен от вятъра и с минималистична атмосфера. Представете си абстрактно изкуство: плътни цветни петна в пастелната гама от светла и тъмна охра и въглен, с акценти – според сезона и терена – от сернисто жълто (асфодел) и кестеняво (лишеи), а в края на лятото с царствена наметка от лилав пирен. Понятието *moor* обхваща както по-сухия пуцинак във високите части, така и по-влажните торфища в районите на страната с по-лош отток на водите. Три четвърти от т.нар. пиренови ридове на света се намират във Великобритания, най-вече в Шотландия.

Същите ридове се явяват като гол декор в готическата литература и холивудските епоси: „Брулени хълмове“ на Емили Бронте, „Баскервилското куче“ на Артур Конан Дойл и „Смело сърце“ на Мел Гибсън. А най-вече са емблематична заглавка на всички туристически брошури за Шотландия. Участниците в едно проучване на правителството обявили за архетипен пейзаж на страната покрития с пирен рид с езеро *loch* и изкусно вмъкнат благороден елен. Националната идентичност балансира на върха на традиционния пейзаж. За американците това е Дивият запад, а за

Колин Мърдок, който се грижи за популацията от елени в „Рирейг Форест“ край Лох Карън, храни мъжкарите, за да стимулира растежа на рога. Освен лов имението организира и екскурзии в дивата природа. Днес много имения предлагат къщи под наем и спортни занимания, например алпийски тролей, с които подпомагат бюджета.

„Какво бихте искали да видите – казва Майк Даниълс от тръста „Джон Мюър“ с гръмовен глас – скален орел в дивата природа или контета, които гърмят яребици?“

австралийците – Пущинакът. В Шотландия мъглите на легендите обвиват пиреновите ридове. Ландшафтът на обраслите с пирен хълмове, който сякаш съществува открай време (което обаче не е вярно), „е див, но не е пущинак“ – обяснява биологът Адам Смит, директор на шотландския Тръст за опазване на дивеча и дивите животни. За да продължи да изглежда така, той трябва да бъде управляван посредством селективно периодично опожаряване, което да попречи на горите да завладеят терена.

Заради прекомерната паша на елени и овце, нашествието на орловата папрат и заделянето на земи за гори от Втората световна война насам Шотландия е загубила над 25% от пиреновите ридове. Дали обаче тази загуба следва да е повод за загриженост – това зависи от гледната точка. Една крачка в пирена и затъват в блато от раздори, омраза и убеденост в собствената правота. Не всички са на това мнение, но учени като Смит твърдят, че ридовете са сред най-богатите на биоразнообразие местообитания в Британия, населявани от множество птици: свирци, златисти булки, калугерици и малки соколи. Налице са икономически ползи, най-вече от туризма. А също и екологични – торфищата са ефикасни хранилища на въглерод и съответно облекчават климатичните промени.

Голям дял от покритите с пирен хълмове се управляват специално с цел лов на яребици, но една енергична група е убедена, че за тези земи може да се намери и по-добро приложение. Например според Дейвид Рийд, заслужил професор по ботаника в Шефилдския университет, за част от тях ще е по-добре, ако бъдат засадени със ситков смърч за дървесина. Ако би имало повече смърч, „то поне Шотландия няма да зависи от внос на дървен материал“.

Други като Майк Даниълс, завеждащ управлението на земите в природозащитния тръст „Джон Мюър“, биха позволили на ридовете да се върнат към естественото си състояние – процес, известен като „подивяване“. „Какво бихте искали да видите – казва Даниълс – скален орел в дивата природа или контета, които гърмят яребици?“ Собствеността добавя още един пласт към дебата. Според специалиста по поземлената реформа Анди Уайтман едва 432 души притежават половината частни селски земи в Шотландия.

„Свръхбогатите винаги са могли да купуват и управляват шотландска земя, без никой да им задава въпроси – казва Лесли Ридок, активист по въпросите на поземлената реформа. – Векове наред леърдите са управлявали ловни имения, понякога колкото малки държави, без принос по места – тук ще прогонят наемателите, там ще толерират арендаторите.“ Ридок би искал да види земята разделена на достъпни като цена парцели и предоставена на млади семейства.

Шотландското ловно имение по традиция е елитно. През 1852 г. принц Албърт купил за кралица Виктория замък „Балморъл“ в планините на Абърдийншър. Царски особи и заможни персони отсядали за лятото в проветриви господарски къщи и се отдавали на лов и други развлечения. В началото на 90-те години „Мар Лодж“, имение от 29 000 ха край имота на кралицата, понастоящем собственост на Националния тръст за Шотландия, било притежание на съпруга милиардер на бивш еротичен модел, който се надявал да се сприятели с царствените си съседи.

Никакъв шанс.

Водите на Лох Мари в Северозападните планини удвояват тихата красота на старите бели борове. Усамотеното място ги пази от елените, които пасат от младите дървета. Именията поставят огради, за да държат елените настрана и да подпомогнат възстановяването на горите, но те са скъпи, грозни и опасни за нисколетящите птици.

СЪСТАВНО ИЗОБРАЖЕНИЕ ОТ МНОЖЕСТВО КАДРИ

Единен протест

Борбата срещу един нефтопровод въодушеви
коренните народи за нова акция

Пътепоказател при Очети Шакоун, един от лагерите в Стендинг Рок, показваше разстоянието до племена по цял свят. „Полагаме основите за онава, което ще гойде“ – казва Кристъл Двата бика (горе) от северните шайени и оглала лакота.

D
 WESTERN
 1912
 EAGLE BUTTE
 KIRBY LAKE 440 mi
 1017
 Neskonlith
 1949 Km
 SAPMI
 SQUINEMUKW
 FORT MURRAY
 FARMINGTON
 SHAWTS UT
 1189

Горен ред, отляво надясно:
една рисунка в лагера показва
черна змия – символ на
нефтепровода, съсечена от
„защитник на водата“.
Коренните народи „навсякъ-
де водят една и съща битка“,
казва Ейрик Ларсен, саами от
Норвегия. Двата бика вдига
юмрук на протест в град
Бисмарк.

Долен ред, отляво надясно:
„Тук обединяваме народите“,
казва Сусана Сандовал от
Чикаго, член на племето
пурепеча. Протестиращият
Люис Тревното въже
коленичи пред типито си.
Джордж Плетникоф-мл,
алеут от Аляска, казва, че
негодуващите са изправени
пред същите битки и у дома:
„Искам нещо като Стендинг
Рок. Можем да станем
антитела срещу вируса на
алчността.“

Ехнатон

ПЪРВИЯТ ЕГИПЕТСКИ РЕВОЛЮЦИОНЕР

Бащата на Тутанкамон преобърнал религията, изкуството и политиката на Древен Египет, а после наследството му било заклеймено и погребано. Днес обаче е останал в историята като символ на промяната.

Бюст на Ехнатон в Нойес Музеум в Берлин носи белези от гревни и съвременни сътресения. Разбит от наследниците на царя през XIV в. пр.Хр., той също така пострадал при местене през Втората световна война.

Текст: Питър Хеслър

Снимки: Рена Ефенди

ПОНЯКОГА НАЙ-СИЛНИЯТ КОМЕНТАР ЗА ЕДИН ЦАР ИДВА ОТ ТЕЗИ, КОИТО МЪЛЧАТ.

Една сутрин в Амарна, село в Горен Египет, на 300 км на юг от Кайро, подредиха върху дървена маса изящни кости. „Лопатката е тук, горната част на ръката, ребрата, подбедриците – каза американската биоархеоложка Ашли Шиднър. – Като възраст е на година и половина до две.“

Скелетът беше на дете, живяло в Амарна преди повече от 3300 години, когато тук се намирала столицата на Египет. Градът бил основан от Ехнатон – владетел, който заедно със съпругата си Нефертити и своя син Тутанкамон пленява днешното ни въображение повече от която и да било друга древноегипетска личност. За разлика от него анонимният скелет бил открит в неотбелязан гроб. Само че костите показват признаци за недохранване, каквито Шиднър и други учени са забелязали по останките на десетки деца от Амарна.

„Забавеният растеж започва на около седем месеца и половина – каза Шиднър. – Тогава започва преходът от кърма към твърда храна.“ Изглежда в Амарна този преход е бил забавен при много деца. „Може би майката е решила, че няма достатъчно храна.“

Доскоро поданиците на Ехнатон сякаш оставаха единствените хора, които не бяха част от оценката за неговото наследство. Други определено имали какво да кажат за фараона, който управлявал между ок. 1353 и 1336 г. пр.Хр. и се опитал да преобрази египетската религия, изкуство и управление. Наследниците на Ехнатон най-вече заклеявали царуването му. Дори Тутанкамон издал декрет, в който критикува състоянието на нещата при баща си: „Страната беше западнала; боговете бяха изоставили тези земи.“ При управлението на следващата династия наричали Ехнатон „престъпника“ и „бунтовника“ и фараоните унищожили статуите и изображенията му в опит въобще да го заличат от историята.

В наше време, когато археолозите преоткрили Ехнатон, мнението се променило на 180 градуса. През 1905 г. египтологът Джеймс Хенри Брестед описал царя като „първата личност в човешката история“. За него – и за мнозина други – Ехнатон бил революционер, чиито идеи, особено тази за монотеизма, изглеждали далеч изпреварили времето си.

Южен Египет и за да могат да прогонят хиксо-сите, възприели ключови нововъведения от своя враг, включително колесницата с коне и сложностъпния лък. Египтяните направили армията професионална и поддържали постоянна войска. В крайна сметка империята им се разпростряла от днешен Судан до Сирия. Чужденци привнесли нови богатства и умения в египетския двор и това имало дълбоки последици. По времето на Аменхотеп III, който управлявал от около 1390 до 1353 г. пр.Хр., стилът на царското изкуство се променил в посоки, които днес бихме определили като по-натуралистични.

МАКАР ДА ПРИВЕТСТВАЛ новите идеи, Аменхотеп III се обръщал и към далечното минало. Изучавал пирамидите на фараони, които били живели повече от хиляда години по-рано, и вкарвал традиционни елементи в празници, храмове и царски дворци. Аменхотеп III продължил да почита Амон, бога покровител на град Тива, но започнал да придава по-голямо значение и на Атон – форма на слънчевия бог Ра, изобразяван като слънчев диск, която напомняла на по-древни култове.

Синът на царя се възкачил на трона като Аменхотеп IV, но през петата година от своето управление взел две много важни решения. Променил името си на Ехнатон – Отдаден на Атон – и решил да премести столицата на мястото, наричано днес Амарна. Фараонът нарекъл своя град Ахетатон, „Хоризонтът на Слънчевия Диск“, и скоро празното място на сред пустинята станало дом на около 30 000 души. Бързо били построени дворци и храмове с удивителни мащаби.

Междувременно египетското изкуство също се революционизирало. Векове наред строгите традиции определяли подходящите сюжети, пропорции и пози на рисувани и скулптирани изображения. По времето на Ехнатон занаятчиите били свободни. Създавали реалистични, непринудени сцени от природния свят и започнали да показват Ехнатон и неговата царица Нефертити в необичайно естествени и интимни пози.

НОВАТА СТОЛИЦА НА ЕХНАТОН

През предходните столетия двете основни египетски столици били стратегическите и религиозни центрове Мемфис и Тива. Ехнатон обаче построил на самотно място в пустинята нова столица – Амарна, възвестявайки скъсване с религиозното и идеологическо минало на Египет.

Представите на царя предвиждали радикално опростяване на религията. Египтяните почитали не по-малко от хиляда богове, но Ехнатон бил верен само на един. Двамата с Нефертити станали единствени посредници между хората и Атон и така иззели традиционната роля на жрецството.

Всичко това със сигурност застрашило жреците на стария ред, които почитали Амон. След няколко години в Амарна фараонът наредил на работни бригади да заличат всички изображения на Амон в държавните храмове. Това бил невъобразимо дързък акт: за първи път в историята някой цар нападал бог. Но революциите често се обръщат срещу най-големите си поддръжници и в крайна сметка същото насилие погълнало творенията на самия Ехнатон.

ЕДИН ДЕН ПРИСТИГНАХ на мястото на Големия храм на Атон точно в момента, когато Бари Кемп откриваше къс от разбита статуя на Ехнатон. Кемп ръководи Амарнския проект и работи на обекта от 1977 г. Посветил е на разкопките на града три пъти повече

Дървесината е рядкост в Египет, а законът ограничава използването на скъпоценната алувиална почва за изработването на тухли, поради което варовиковите блокове остават неизменни за египетското строителство. Храмове и дворци на Ехнатон били построени от блокове (наричани днес *талатат*), които могат да бъдат носени от един работник. Това позволило бързо строителство, но улеснило наследниците на Ехнатон да съборят града му. Реконструирана стена от *талатат* в Луксорския музей (долу) представя окъпани от слънцето изображения на царя, почти телни царедворци и жреци.

„РИСКЪТ ДА БЪДЕШ АБСОЛЮТЕН ВЛАДЕТЕЛ Е, ЧЕ НИКОЙ НЕ СМЕЕ ДА ТИ КАЖЕ, ЧЕ ТОВА, КОЕТО СИ РАЗПОРЕДИЛ, НЕ Е ДОБРА ИДЕЯ.“

Бари Кемп, Амарнски проект

време, отколкото било нужно на Ехнатон да го построи.

„Прекрасна изработка“ – каза той и вдигна фрагмента от каменна скулптура, на която се виждаше само долната част на краката на царя. – Повредите не са случайни.“ Много предмети били целенасочено унищожени след внезапната смърт на царя около 1336 г. пр.Хр. Негов единствен син и наследник бил Тутанкатон, не повече от десетгодишен, който скоро заменил „Атон“ в името си с прозвището на омразния на баща му бог: Тутанкамон. Изоставил Амарна и се върнал към старите традиции. Смъртта на Тутанкамон била неочаквана и не след дълго главнокомандващият армията Хоремхем се обявил за фараон – може би първият военен преврат в историята.

Хоремхем и неговите наследници, включително Рамзес Велики, съборили царските сгради и храмове в Амарна. Разрушили статуите на Ехнатон и Нефертити и изключили имената на царя еретик и неговите потомци от официалните списъци на египетските владетели. Този акт бил толкова успешен, че се

наредил сред причините гробницата на Тутанкамон да се спаси от мащабно ограбване. В епохата на фараоните поколения грабители тършували из гробниците, но тази на Тутанкамон останала почти непокътната. Хората просто забравили за нея.

Освен това забравили и повечето подробности от живота в Амарна. Последните разкопки на Кемп показват, че Големият храм на Атон бил разрушен и отново възстановен около 12-ата година от управлението на Ехнатон. Парчето от статуя, което ми показва, датираше от това събитие – била разбита по заповед на самия цар, а не от неговите наследници.

„От наша гледна точка изглежда странна постъпка – каза Кемп и обясни, че Ехнатон използвал подобни отломки като основа за новия преустроен храм. – Статуята вече не е нужна, значи може да стане на чакъл. Не можем да обясним какво се случва.“

Други свидетелства обаче често са удивително непокътнати. Древните селища обикновено се намирали в долината на Нил, където хилядолетните наводнения и обитаване са унищожили първоначалните постройки. Амарна обаче е разположена в пустинята над долината. За това мястото било необитаемо преди Ехнатон и това било причината да бъде така напълно изоставено. Дори днес още личат оригиналните тухлени стени на къщите в Амарна. Човек може да посети постройката отпреди 3300 години, където е намерен прочутият рисуван бюст на Нефертити.

Кемп ми каза, че това, което първоначално го привлякло към Амарна, бил съхранилият се град, а не Ехнатон. Смята, че на царя са били приписани много съвременни черти, а според Кемп дори думата „религия“ е „зловредна“ по отношение на Древен Египет. Подобно на повечето днешни учени, той не нарича Ехнатон монотеист. Думата е твърде обременена от покъсни религиозни традиции, а през царуването на Ехнатон повечето египтяни продължили да почитат други богове.

Въпреки това Кемп е впечатлен от променливите настроения на Ехнатон и способността му да принуди работниците да

Край град Миня днешните египтяни продължават да почитат своите мъртви с издигането на трайни постройки – гробище от куполи и варовикови стени (вдясно). На древния обект Амарна елитът си поръчвал изящни гробници, изваяни високо в скалите на изток от града. Обикновените хора били погребвани в пустинята, където се откриват малко паметници и гробни дарове. Сложните плитки на този череп (долу) разкриват грижите, които местните хора полагали за външния си вид въпреки тежките условия.

РАЗКОПКИ НА АМАРСКИЯ ПРОЕКТ, АНА СТИВЪНС

